

Trócsányi András – Tóth József: A magyarság kulturális földrajza II.

Pannónia Tankönyvek, Pécs 2002

A huszonegyedik század egységesülő világának kultúra-értelmezésében előtérbe kerül a nemzeti önazonosság – a nemzet önmagáról alkotott képének, identitásának – módosult, másokhoz képest történő újraírásának kérdése. A kiszélesedő Európai Unió korában újból időszerűvé válik a kultúrák és művelődésemlekek mibenlétének újraértelmezése, amelyre az érdeklődés középpontjába kerülő művelődéstudomány (*cultural studies*) spektrumán belül kerül sor.

A Pro Pannonia Kiadói Alapítvány gondozásában megjelent kötet szerzői a magyar kultúra és művelődés földrajzi meghatározottságának befolyásoló tényezőit veszik szemügyre kutatásaik során. A szerzőpáros 1994-ben hasonló címmel előadássorozatot indított az akkori Janus Pannonius Tudományegyetemen, amely stúdium eredetileg a társadalomföldrajz tárgykörének bővítését volt hivatott szolgálni. Az új tantárgy ugyanakkor nyitás volt a bölcsészettudományok, azon belül pedig főként a hungarológusképzés felé, és a magyarság kulturális földrajzát jelölte meg művelődéstudományi témaként. Az előadások anyaga 1997-ben könyv formában is megjelent, amelynek folytatása a 2002-es második kötet.

A tankönyvként megjelent mű nemcsak a felsőoktatási intézmények geográfusaihoz és hungarológusaihoz kíván szólni, hanem mindenkihez, aki „többet szeretne tudni a magyarság kulturális ismérveiről”. Az összegyűjtött tényeket a *kulturális földrajz*ként megnevezett tudományterület szervezi összefüggésszerré, amelyben jelentést kapnak az ország kulturális térképét meghatározó népességföldrajzi viszonyok, a migráció, az urbanizáció, a kulturális infrastruktúra, az iskolázottság, a nyelvismeret és az analfabétizmus foka, a foglalkoztatottság és a tudományos élet, valamint a határon túl élő magyarság területi-kulturális jellemzői és a magyarság globális világban kivívott eredményei.

A kötet a társadalomföldrajz alapjaira épülő, az elmúlt tizenöt évben gyors fejlődésnek indult *kulturális földrajz* (*cultural geography*) területén belül igyekszik feltárni azokat a tényeket, amelyek meghatározzák a magyarság mint kultúra és földrajzi, természeti környezet kölcsönhatásrendszerét. A tudományág köztes pozíciójából és nyitott, kevésbé körülhatárolt jellegéből adódóan a tanulmányozható adatok skálája rendkívül széles (nyelv, beszéd, életvitel, viselkedés, öltözködés, étkezés, ideológia, vallás, politika, szokások, etnikumok, technológia, iskolázottság

stb.). A szerzőpáros a földrajzi térben megvalósuló strukturáltság mentén tanulmányozza a magyarság mint *képzelt közösség* kultúrájának elemeit más kultúrákra történő kitekintés kíséretében, azaz a települések társadalmi, gazdasági, infrastruktúrális és természeti szféráját egyesítő *tetraéder modell* alapján vizsgálja a földrajzi tér elemeinek kulturális hatásait.

A műfaji jellegzetességeknek köszönhetően a tankönyv világos, jól áttekinthető rendszerbe foglalja az összegyűjtött ismereteket, amelyeket négy nagy szerkezeti egység mutat be a geográfus tényfeltáró, rendszerező módszerével. Az anyag megfelelő strukturáltsága ellenére sajnálatos módon a tartalomjegyzék nem követi a könyv belső tagolását, és ez jócskán megnehezíti a kötetben való eligazodást. (A helyenkénti üres oldalak a szövegben a tördelés hiányosságait jelzik.)

A bevezető első egység elméleti kérdésekkel foglalkozik, amelynek során a definíálás kényszere több helyütt rávilágít a diszciplínában alkalmazott terminológia nehezen megfogható jellegére. Az idetartozó fejezetek megkísérlik meghatározni a földrajztudomány tárgyát, szemléletét, a fizikai és a társadalmi-gazdasági tér kapcsolatát, valamint a történeti (időbeni) és a földrajzi (térbeni) szemlélet mibenlétét. A kötet a tudomány belső tagolódása alapján tárgyalja a kulturális földrajz fogalmát, rendszertani helyét, vizsgálati spektrumát és azokat az alapfogalmakat, amelyekkel a tudományterület operál (pl. kultúra, tudás, tér, kultúrrégió, kultúraterjedés, kulturális integráció). A természettudomány és a bölcsészettudomány határmezsgyéjén mozgó művelődéstudomány, illetve kulturális földrajz terminológiája és fogalomkölcsonzése azonban nem eléggé árnyalt, így a *kultúra* definíciója „egy életmód egésze”, a *tudásé* „képesség, ismeret” lesz, a *magyarság, nép, nemzet, etnikum, diaszpóra* stb. fogalmak értelmezésére pedig nem kerül sor.

A második szerkezeti egység azokat az elsődleges tényezőket mutatja be, amelyek általában meghatározzák az ország kulturális térképét. Terítékre kerül Magyarország demográfiai és etnikai képe, vallási (felekezeti) összetételének, valamint az oktatás intézményrendszerének alakulása az elmúlt két és fél évszázad során, megismerjük az országgal kapcsolatos nemzetközi és belföldi mozgásfolyamatokat (migráció, mobilitás), továbbá képet kapunk az országot jellemző urbanizációs folyamatokról és a kulturális infrastruktúrát alkotó alap-, közép- és felsőfokú oktatásról, könyvkiadásról, könyvtárakról, sajtótermékekről, a mozi-, színházi és múzeumi hálózatról, valamint a televíziós csatornákról. A fent említett adatok alakulástörténetéhez a történelmi események felvázolása biztosítja a háttérrel, a statisztikák és táblázatok magyarázata, értékelése ezen folyamatok tükrében valósul meg.

A harmadik egység olyan – az ország földrajzi terében változatos képet mutató – kulturális jellemzőkkel foglalkozik, mint pl. az analfabetizmus, az iskolázottság, a társadalom foglalkoztatási és jövedelmi viszonyai, a településállomány gazdasági jellemzői, a népesség nemzetiségi nyelv- és tanult idegennyelv-ismerete,

valamint a tudományos élet sajátosságai. Ezen ismérvek tárgyalása a következő gondolatmenetet követi: az érintett fogalom definiálása, a meghatározó tényezők felsorolása, az idő- és térbeli megoszlás felvázolása, a tájegységekre lebontott értékelés és a kapcsolódó előrejelzések. A logikusan felépített gondolatmenet és az ábrákkal, térképekkel való szemléltetés könnyen átláthatóvá teszi a terjedelmes adathalmazt, amely érdekes és jól hasznosítható ismereteket nyújt. E részen belül ugyanakkor aránytalanul nagy terjedelmet kap *A magyar geográfus szakma területi-kulturális ismérvei* című fejezet (míg a többi átlagosan 4–8 oldalt tesz ki, addig ez utóbbi terjedelme 18 oldal), és ezt semmi sem indokolja, ha figyelembe vesszük a könyv általános célkitűzéseit.

A negyedik nagy egység a Magyarország területén kívül élő magyar népcsoportok kulturális jellemzőit taglalja. A környező országok magyar kisebbségeinek bemutatását a magyar emigráció indítékait, történeti és területi alakulását elemző rész követi, végül a magyarság jelentős kulturális eredményeit szemlélteti. A kötet támogatja azt a nézetet, hogy a más országokban élő magyar kisebbségek és diaszpórák a magyarországiakkal egy etnikumot alkotnak, és szerves részét képezik a magyar kulturális örökségnek, ugyanakkor elismeri, hogy kulturális sajátosságaik sokban eltérnek az anyaország területén élőkétől. Ennek okát egyrészt az eltérő jogi rendelkezésekben keresi, másrészt az asszimilációnak és a megosztottságnak tulajdonítja. A kötet „hízogató igazságként” fogadja el, hogy a magyar kultúrkör szürkeállomány-nagyhatalom, amelynek magyarázatát a genetikai és kulturális kevertség és sokszínűség előnyeiben, valamint a hazai képzés struktúrájában látja. A szellemi tőke kapacitásának igazolásaként neves utazókat, felfedezőket, tudósokat, művészeket és sportolókat sorol fel, ugyanakkor megemlíti, hogy továbbra is fennáll az a tendencia, hogy a kiemelkedő teljesítményt nyújtó magyarok elsősorban külföldön érvényesülnek.

A kötet átfogó jellegénél fogva, bőséges adatgyűjtésének köszönhetően hiánypótló egyetemi tankönyv a hungarológusok számára, noha a kulturális földrajz tárgyát erősen alárendeli a természettudomány, ezen belül a geográfia tényfeltáró megközelítési módjának.